

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Școala Doctorală de Studii Lingvistice și Literare

**Uitare, rest și forme lacunare: perspective asupra funcției spațiului gol în
memorie și *literatura ruinelor***

Rezumat

Coordonator științific:
Prof. univ. dr. Ruxandra Cesereanu

Doctorand:
Călina Părău

Cluj-Napoca
2020

Cuprins

Introducere.....	5
Cap. 1 Distanțe temporale și concepția despre un sens uitat.....	11
Umbra unui sens pierdut.....	11
Timp și indiferență.....	17
Metafora amurgului.....	20
Inasumabilul.....	23
Cap. 2 Memorabil și non-memorabil: figura omului comun.....	26
Injustificabilul.....	26
Omul interior și omul exterior.....	29
Subiectul fără lume.....	32
Cap. 3 Clasificări ale figurilor uitării.....	36
Modernitatea și copiii necunoscutului.....	36
Mormântul soldatului necunoscut.....	38
Funcția absențelor.....	39
Imemorialul.....	40
Formele uitării: întârzierea, suspendarea, reînceperea.....	42
Nerecunoașterea.....	44
Cap. 4 Risipirea și logica urmei.....	50
Cap. 5 Confesiunea vieților uitate:.....	61
partajul dintre memorabil și non-memorabil.....	61
Cap. 6 Timpul intervalului: continuitate și discontinuitate.....	70
Cap. 7 Realul lucrurilor absente: temporalitate și eternitate.....	78
Cap. 8 Conduitele absenței în istorie.....	85
Excesul în istorie.....	86
Lipsa fundamentală a ființei istorice.....	89
Schimbul contra absențelor.....	91
Cap. 9 Lacune și corpuri mute.....	93
Ființa în lipsă.....	93
Corpul mut.....	93
Cap. 10 Între percepții: rest, ruptură, șerpuire.....	98
Cap. 11 Literatura ruinelor.....	104
Eul care se dezintegrează.....	104
Microistorie.....	106
Obiectul nescris.....	108

Literatura post-belică: „literatura ruinelor”	109
Trecutul: de la document la disperare.....	110
Ruina: starea dintre lumi.....	112
Ștergerea lumii proprii.....	115
Sentimentul unei absențe.....	116
Cap. 12 Antimemoria: Grass, Sebald, Tournier.....	118
Introducere.....	118
Dez-interiorizarea memoriei.....	119
Antimemoria.....	121
„Zonele de indiscernabil”	123
Timpul omis.....	125
Timpul coexistenței momentelor.....	127
A purta timpul.....	130
Concluzii.....	132
Cap. 13 Moștenirea instrasmisibilului: Andrei Makine.....	134
Cap. 14 Fragmentul uitat: W. G. Sebald.....	143
Cap. 15 Siluete, anonimi și dispăruți: Patrick Modiano.....	156
Cap. 16 Ocultări și orbire: Saul Bellow.....	168
Cap. 17 Resturile memoriei: de la baroc la Borges.....	173
Cap. 18 Neîmpăcarea autobiografică: Herta Müller.....	182
Cap. 19 Limita limbajului mărturiei.....	191
Cap. 20 Ruina conștiinței și difuzia realității: Bernhard și Böll.....	197
Concluzii.....	205
Referințe.....	214

Cuvinte cheie: reprezentare, memorie, secolul XX, narațiune, microistorie, absență, uitare, rezidualitate

Lucrarea de față pornește de la conceptul de absență și încearcă să exploreze implicațiile acestuia în ceea ce privește posibilitățile culturale și subiective de rememorare și reprezentare. Fascinația față de negativ, lipsă, uitare, rest vine din încercarea de a înțelege felul în care universul nostru de semnificații este discontinuu, fragmentar, iar negocierea acestor goluri ține totodată de o reorganizare continuă a posibilităților de înțeles și de gândire. Cu alte cuvinte, ne-au preocupat zonele de indefinit, de incertitudine și de interval în virtutea faptului că acestea păstrează deschisă relația noastră cu ceea ce am numit un imaginar al incompletitudinii de la care pornește experiența pură, neîncadrabilă și indefinibilă. Am analizat această experiență a incompletitudinii și a golului, așa cum este ea integrată în narațiunile subiective sau istorice. Această experiență a necunoscutului nu mai are dimensiuni mitologice ci devine, în modernitate, o experiență a restului „marilor narațiuni” și a zonelor excluse de semnificație și rememorare. Într-o cultură care alege să așeze subiectul într-o schemă a reprezentărilor controlabile, am ales să vorbim despre ceea ce depășește subiectul sau despre un subiect mereu incomplet, pentru care restul și absența sunt moduri de cunoaștere și experiență. Astfel, rupturile dintre memorie și eveniment ne-au dat ocazia de a cerceta o fenomenologie a absenței în interiorul căreia identitățile și structurile simbolice sunt construite pornind de la pierdere, insuficiență și distanță. Am văzut cum, în interiorul acestei politici a restului, subiectul este fundamentat continuu de ceea ce îi scapă, demonstrând că subiectul nu este doar efectul unor condicări simbolice, ci și rezultatul suspendării sau desfigurării acestor coduri. Astfel, uitarea și golurile funcționează ca zone ale negativului ce înscriu subiectul într-o devenire care se constituie întotdeauna pornind de la dorința configurată de absență. De unde și interesul lucrării de față în raport cu conceptul de absență, ilustrat și prin prisma felului în care acesta este negociat în „literatura ruinelor,” la autori precum Andrei Makine, W. G. Sebald, Herta Müller, Patrick Modiano, Günter Grass etc. În cadrul „literaturii ruinelor” ne-a interesat să vedem cum golurile din experiența personală le oglindesc pe cele din narațiunile istorice generând moduri de apropiere și distanțare în raport cu trecutul. Aceste moduri de inserție în timp sunt reflectate de formele de interval ale reamintirii care reflectă jumătăți de realitate prin prisma cărora personajele se întorc asupra zonelor de indeterminare ale propriilor identități. Indeterminarea este, astfel, poarta prin intermediul căreia personajele se pot sustrage unei ordini predeterminate pentru a ajunge întotdeauna la o memorie secundă care nu reconstituie, ci reelaborează efectele uitării și ale absențelor pentru a găsi un alt limbaj al interiorității.

În primul capitol am discutat despre concepția unui sens uitat în filosofie. Majoritatea modelelor de cunoaștere au în centrul lor această urmă a unui sens uitat sau a ceva ce e înstrăinat și nu se recuperează decât în forme degradate. Pentru a investiga această schemă a ștergerii, uitării și revenirii, ne-am aplecat asupra ceea ce Jean-Luc Nancy numește „gândirile revenirii.” Spre exemplu, spectralitatea și prezența dispariției în însăși forma de apariție sau „gândirea slabă” la Gianni Vattimo care încearcă să regăsească ființa ca urmă și ca trecere. Scenariul uitării proiectează o anamneză continuă în care semnificațiile devin indicii a ceea ce a fost pierdut, iar discursul o formă de asumare a doliului față de absențe.

În al doilea capitol ne-a interesat partajul dintre memorabil și non-memorabil unde non-memorabilul este forma de rezistență a vieții dinaintea intrării sale într-un circuit cultural al memoriei. Am demonstrat că, în viziunea noastră, planul unei culturi bazate pe retenție, memorabil și reprezentare a eșuat, fiind necesar să ne îndreptăm atenția înspre non-memorabil și non-reprezentabil pentru a putea gândi subiectul în relație cu o logică a urmei, a rămășiței și a incompletitudinii care ne-ar ajuta să ieșim din cadrul „individualismului posesiv” înspre zona unui „dincolo de subiect.”

În al treilea capitol, ne-am interesat de imaginarul rupturii în ceea ce privește moderitatea care a proiectat visul rupturii și transcenderii temporale și istorice în virtutea unui nou început. Odată cu modernitatea, dreptul de a uita devine privilegiul oamenilor fără trecut, al celor născuți din necunoscut pentru a se putea întemeia pe ei înșiși. În contemporaneitate relația omului cu uitarea e distinctă: nu mai vorbim despre un imaginar al rupturii, ci despre un imaginar al arhivei infinite în care subiectul este proiectat. Astfel fenomenul uitării devine din ce în ce mai mult un act subiectiv de ratare în fața forței de stocare actuale. De aceea, ar trebui să ne concentrăm pe ceea ce Paul Ricoeur a numit memoria interzisă care ar putea să readucă în discuție fenomenologia indicibilului și a imemorialului.

În al patrulea capitol, pornind de la sintagma de *culture of waste*, cultură a risipei, împrumutată de la Zygmunt Bauman, am încercat să analizăm discontinuitatea unei „culturi lichide” bazată pe cheltuire și volatilitate. Logica risipei ne aducea în discuție metafora memoriei ca un coș de gunoi din povestirea lui Borges, subliniind deșertăciunea interioară și criza modelului retenției în ceea ce privește memoria. Logicii risipei i-am opus o logică a urmei sau rămășiței, prin care se restabilește posibilitatea de a discuta despre o poetică și o politică a restului.

Pornind de la problematica confesiunii, am demonstrat, în capitolul cinci, că partajul dintre memorabil și non-memorabil este generat de posibilitățile confesionale care împart zonele dicibilului și indicibilului în funcție de strategiile discursului puterii. Ceea ce e memorabil poate fi mărturisit, în timp ce non-memorabilul ține de zona „vieții nude,” exprimând distanța dintre experiență și reprezentare.

În capitolul șase, am observat felul în care spațiile memoriei nu mai sunt oglinzi ale eternității,

ci ele sunt pasajele goale ale unui text nescris în funcție de care se negociază noile posibilități de rememorare, acolo unde nu mai există o intersecție între tempoalitate și eternitate.

În capitolul șapte, am opus concepției conform căreia tot ce depășește rațiunea și memorabilul este un obstacol sau o insuficiență, concepția conform căreia locurilor non-memorabilului sunt totodată zone de indeterminare ce permit revelația.

În capitolul opt, am plecat de la punctele oarbe ale istoriei, întrebându-ne dacă acestea sunt zone prin care o cultură se poate reflecta sau ele sunt doar puncte de abis prin care se dă o anumită lipsă de fundamentare a lumii și identităților. Am dezvoltat conceptul de corp mut pe care se sprijină discursul istoriei, revenind astfel la trăsătura care lipsește și care este însăși condiția istoriei care pornește de la o necesitate sau o lipsă ascunsă. Am demonstrat că experiențele incompletitudinii și ale uitării nu sunt simple zone de obscuritate în care semnificația se pierde, ci sunt zone de schimb în interiorul cărora ființa se dă ca rest sau ca urmă.

În capitolul nouă, am pornit de la Gadamer pentru a discuta uitarea ca funcție a transiterii, ruina sau ștergerea fiind întotdeauna primul moment al devenirii sau al relației istorice. Istoria e în continuă tensiune cu punctele sale oarbe, în condițiile în care fiecare lacună este mai mult decât o formă de orbire, ea fiind legătura dintre necunoscut și formele de real pe care le determină.

În capitolul zece, ne-am ocupat de formele de rest ale conștiinței, de ceea ce cade între percepții. „Conștiință anonimă,” „zgomot de fond,” „rest ontologic,” „șerpuire” sunt concepte studiate în relație cu această logică a restului în funcție de care se restabilește procesul insesizabil și irațional al unei vieți nerevendicate cu toate modalitățile sale de preservare de dincolo de grilele realului. Raportul cu invizibilul, indeterminarea, cu tăcerea ne pune în contact cu o desfășurare continuă a saltului de la perceptibil la imperceptibil, de la spațiul individual la ștergerea acestuia. Astfel, am putut sesiza cum ceea ce este dincolo de real revine continuu nu doar ca „bântuire,” ci ca experiențe ale unui rest pornind de la care supra-individualul se scrie în însăși spațiul individualului.

În capitolul unsprezece, am reelaborat conceptul de microistorie, pornind tot de la discontinuitatea realității și caracterul său heterogen. Microistoria opune memoriei voluntare detaliul singular și persistent, imaginea care revine sau gestul interzis. Literatura ruinelor este un soi de microistorie, amnezia secretă și memoria fragmentară fiind materialul de lucru al acestui tip de literatură, pentru care formele de ruinare ale conștiinței și istoriei pornesc mereu de la sentimentul unei absențe.

În capitolul doisprezece, am început să analizăm metaforele timpului, uitării și rememorării aplicat pe romane. Am discutat despre dez-interiorizarea memoriei, opoziția dintre elaborarea momentului și timpul istoric, caricatura unei memorii-lume la Günter Grass, tensiunea dintre gândul

nearticulat și imaginea istorică la Sebald etc. Am discutat despre un imaginar răsturnat al posibilităților de întoarcere în timp prin intermediul textelor despre secolul XX care propun totodată și o antimemorie prin care se scrie relația cu un timp care nu poate fi anexat.

În capitolul dedicat lui Andrei Makine, am discutat despre forme de transcendent care se constituie pornind de la golurile din narațiunile istorice. Makine descoperă în aceste zone de la marginea conștiinței, populate de amintiri parțial recunoscute ale personajelor, momente și detalii singulare care construiesc un adevăr subiectiv pornind tocmai de la imposibilitatea de a transmite istoria. Singurul adevăr posibil al istoriei, în proza lui Makine, ține de imemorial, adică de ceea ce este între-spus, de ecoul a ceea ce a fost pierdut, ajungând dincolo de ordinea simbolică a memoriei culturale.

În capitolul dedicat lui Sebald am abordat problematica arhivei, decăderea memoriei și post-cultura. Post-cultura ține de un sentiment al degradării, prin care identitatea noastră ajunge să fie pusă în joc și de zonele nedelimitate ale cunoașterii. Sentimentul degradării în post-cultură marchează și trecerea de la o lume bazată pe certitudini și valori, înspre lume marcată de raporturi incerte cu trecutul. Scriitura lui Sebald recuperează trecutul în baza unor raporturi incerte care conturează o post-cultură în care valorile referențiale sunt risipite și neconcordante. La fel ca Makine, Sebald, privilegiază scriitura care conduce la experiență în locul celei care construiește reprezentarea.

În capitolul despre Modiano, am discutat despre post-memorie, personaje amnezice în căutarea dispăruților și medierea absențelor. Pornind de la cele menționate, Modiano creează sentimentul unui ireal care urmărește orice relație a noastră cu referențialitatea.

În relație cu Saul Bellow am discutat despre golurile dintre constructele istorice și realitate.

În capitolul șaptesprezece, am discutat diferite moduri de a înțelege raporturile dintre detaliu ca rest al memoriei și întreg. Pornind de la povestirea lui Borges, *Funes el Memorioso*, am scris despre pulverizarea lumii, deșeu și abundență, și am văzut cum neliniștea infinitului specifică Barocului revine sub o formă sau alta în postmodernism, atunci când discutăm despre temporalități multiple și un joc infinit al semnificațiilor.

În capitolul optsprezece, am discutat despre condiția istorică ce nu poate fi surprinsă în proza Hertei Müller decât printr-o poetică a resturilor de memorie care gravitează în jurul a ceea ce lipsește din discurs. Universul evocat de autoare este unul al diviziunii care se resimte în spațiul dintre memorie și uitare, dintre amintire și negația ei.

În penultimul capitol, am abordat problematica a ceea ce am numit o limită a limbajului mărturiei care se reflectă în felul în care narațiunea se construiește în jurul unei permanente îndoieli, în două romane irlandeze (*The Gathering* de Anne Enright și *The Secret Scripture* de Sebastian Barry).

Memoria nu mai este un garant, ci devine tocmai sursa incertitudinii. Adevărul și posibilitatea acestuia devin marea absență în raport cu care toate semnificațiile se construiesc. În ambele romane avem de a face cu o lipsă a referentului, adevărul nemaiputând exista în interiorul limbajului mărturiei ci doar dincolo de limita acestuia.

În ultimul capitol am explorat relația dintre nihilism, melancolie și imposibilitatea unei certitudini prin memorie. Bernhard și Böll construiesc două personaje la limita desprinderii de societate care privesc prin breșele realului, nemaiputând constitui un fundament al lumilor în care trăiesc. Am vorbit din nou despre o poetică a rezidualității care prinde efectele distanțelor, absențelor și tăcerilor care descompun structura simbolică a realului, înlocuind-o cu o ruină a conștiinței.

Am văzut cum „literatura ruinelor” explorează locul în care trecutul se sfârșește ca reprezentare, iar ruina conștiinței ne conduce înspre un adevăr imposibil care este proiectat mereu dincolo de discurs. Am observat cum, astfel, nevoia de memorie ca certitudine în secolul 21 este răsturnată și înlocuită de o incertitudine elaborată de relația noastră cu resturile narațiunilor și reprezentărilor. Astfel, am demonstrat că ieșim dintr-o cultură care privilegia memoria subiectivă și construcția identitară în funcție de aceasta, îndreptându-ne dinspre narațiuni ale sinelui înspre narațiuni ale supra-individualului, unde supra-individualul nu este sentimentul religios, ci sentimentul lipsei, absenței și al incompletitudinii.

Gesturile memoriei trebuie gândite din ce în ce mai mult în relație cu spectralitatea și restul. Fiecare revenire semnificativă este o revenire din disoluție care marchează expunerea noastră constantă la restul care rămâne negândit, care insistă la granița cu disoluția, uitarea și inexistența. Restul negândit nu este o simplă funcție a golului ce se cere umplut de următoarea ficțiune, ci relevă condiția de lipsă pe care se fundamentează ființa și comunul. Restul negândit, fie că e ruină, uitare sau absență, ne aduce pe un teritoriu al post-ideologicului, făcându-ne să regândim identitățile istorice și gesturile de inteligibilitate.

Referințe:

- Abraham, Nicolas, Maria Torok, *The Wolf Man's Magic Word: A Cryptonymy*, trad. Nicholas Rand, Foreward by Jacques Derrida, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1986
- Agamben, Giorgio, *Ce rămâne din Auschwitz- Arhiva și martorul*, Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2006
- Agamben, Giorgio, *Ce rămâne din Auschwitz- Arhiva și martorul*, trad. Alexandru Cistelean, Idea Design & Print, Cluj, 2006
- Agamben, Giorgio, *Infancy and History-The Destruction of Experience*, trad. Liz Heron, Verso, NY, 1993 [1978]
- Agamben, Giorgio, *Stanțe-Cuvântul și fantasma în cultura occidentală*, trad. Anamaria Gebăilă, Humanitas, București, 2015[1977]
- Agamben, Giorgio, *Timpul care rămâne- Un comentariu al Epistolei către Romani*, trad. Alex Cistelean, Tact, Cluj-Napoca, 2009
- Anders, Günther, *Obsolescența omului: Despre distrugerea vieții în epoca celei de-a treia revoluții industriale*, trad. Lorin Ghiman, Tact, Cluj-Napoca
- Aristotel, *Physique IV*, 221a30-221b2, trad. Carteron, Paris, Les Belles Lettres
- Augé, Marc, *Le temps en ruines*, Galilée, Paris, 2003
- Augé, Marc, *Les formes de l'oubli*, Payot & Rivages, Paris, 1998
- Baas, Bernard, *L'écho de l'immémorial: Lacoue-Lacan*, Hermann Éditeurs, Paris, 2016
- Bachelard, Gaston, *La dialectique de la durée*, Presses Universitaires de France, Paris, 1950
- Badiou, Alain, *Images du temps présent 2001-2004 Le Séminaire*, Fayard, 2014
- Badiou, Alain, *Secolul*, trad. Emilian Cioc, Idea Design & Print, Cluj, 2010
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, Polity Press, Cambridge, 2007
- Bauman, Zygmunt, *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*, Polity Press, Cambridge, 2004
- Beckett, Samuel, *Proust*, trad. Vlad Russo, Humanitas, București, 2004 [1931]
- Bergson, Henri, *Durée et simultanéité*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968
- Bergson, Henri, *Le possible et le réel*, Presses Universitaires de France, Paris, 2011 [1930]
- Binswanger, Ludwig, *Sur la fuite des idées*, trad. Michel Dupuis, Jérôme Millon, Grenoble, 2000
- Blackler, Deane, *Reading W. G. Sebald: Adventure and Disobedience*, Camden House, New York, 2007
- Blanchot, Maurice, *Jacques Derrida, L'instant de ma mort; Demeure: Fiction and Testimony*, Stanford University Press, California, 2000
- Blanchot, Maurice, *La part du feu*, Gallimard, 1949
- Budick, Sanford, Wolfgang Iser (eds.), *Languages of the Unsayable- The Play of Negativity in Literature and Literary Theory*, Columbia University Press, New York, 1989
- Certeau, Michel de, *L'Absent de l'histoire*, Repères-Mame, 1973
- Certeau, Michel de, *L'Écriture de l'histoire*, Gallimard, 1975
- Cesereanu, Ruxandra (coord.), *Herta Müller, un puzzle (Studii, eseuri și alte texte)*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2019
- Connerton, Paul, *How Modernity Forgets*, Cambridge University Press, New York, 2009
- Corbin, Alain, *Histoire du silence-De la Renaissance a nos jours*, Albin, 2016
- Deleuze, Gilles, *Différence et répétition*, Presses Universitaires de France, Paris, 1968

Deleuze, Gilles, Félix Guattari, *Mii de platouri-Capitalism și schizofrenie 2*, trad. Bogdan Ghiu, București: Art, 2013

Deleuze, Gilles, *The Fold-Leibniz and the Baroque*, trad. Tom Conley, The Athlone Press, London, 1993

Derrida, Jacques, *Mémoires d'aveugles: L'autoportrait et autres ruines*, Éditions de la Réunion des musées nationaux, 1990

Derrida, Jacques, *Psyché: Invention de l'autre II*, Galilée, Paris, 2003[1987]

Derrida, Jacques, *Spectrele lui Marx*, trad. Bogdan Ghiu și Mihaela Cosma, Polirom, 1999

Egginton, William, *The Theater of Truth*, Stanford University Press, Stanford

Ellul, Jacques, *La Raison d'Être-Méditation sur l'Ecclésiaste*, Seuil, Paris, 1987

Esposito, Robert, *Third Person: Politics of Life and Philosophy of the Impersonal*, trad. Zakiya Hanafi, Polity Press, Cambridge, 2012

Foley, Barbara, *Telling the Truth: The Theory and Practice of Documentay Fiction*, Cornell University Press, N. Y., 1986

Foucault, Michel, *Cuvintele și lucrurile*, trad. Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, Rao, București, 2008

Freud, Sigmund, *Opere esențiale, vol. 3: Psihologia inconștientului*, trad. Gilbert Lepădatu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Trei, București, 2010

Gadamer, Hans-Georg, *Adevăr și metodă*, trad. Gabriel Cercel, Larisa Dumitriu, Gabriel Kohn, Călin Petcana, Teora, București, 2001

Ginzburg, Carlo, *Threads and Traces- True False Fictive*, trad. Anne C. Tedeschi and John Tedeschi, University California Press, Berkley, 2012

Girard, René, *Despre cele ascunse de la întemeierea lumii-Cercetări întreprinse împreună cu Jean-Michel Oughourlian și Guy Lefort*, trad. Miruna Runcan, Nemira, 2006 [1978]

Heidegger, Martin, *Conceptul de timp- Conferință ținută la Societatea Teologică din Marburg, iulie 1924*, trad. Cătălin Cioabă, Humanitas, București, 2000

Hirsch, Marianne, *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*, Columbia University Press, New York, 2012

Hulin, Michel, *La face cachée du temps-L'imaginaire de l'au-dela*, Fayard, 1985

Husserl, Edmund, *The Phenomenology of Internal Time-Consciousness*, trad. James S. Churchill, Indiana University Press, 1964

Hutton, Patrick H., *The Memory Phenomenon in the Contemporary Historical Writing*, Palgrave Macmillan, New York, 2016

Huyssen, Andreas, *Twilight Memories-Marking Time in a Culture of Amnesia*, Routledge, NY, 1995

Janet, Pierre, *L'amnésie psychologique-Le cas Emma Dutemple, Ouvres choisies II*, L'Hartmann, Paris, 2006

Jung, Carl Gustav, *Amintiri, vise, reflecții- consemnate și editate de Aniela Jaffé*, trad. Daniela Ștefănescu, Humanitas, București, 2017 [1962]

Kawakami, Akane, *A Self-Conscious Art: Patric Modiano's Postmodern Fictions*, Liverpool University Press, Liverpool, 2000

Kierkegaard, Sören, *Maladia mortală*, trad. George Popescu, Omniscope, Craiova, 1998 [1926]

Koyré, Alexander, *From the Closed World to the Infinite Universe*, The John Hopkins Press, Baltimore

Lacoste, Jean-Yves, *Le Monde et l'absence d'oeuvre*, Presses Universitaires de France, Paris, 2000

Laruelle, François, *Une biographie de l'homme ordinaire-Des Autorités et des Minorités*, Ed. Aubier Montaigne, Paris, 1985

Le Goff, Jacques, *Histoire et mémoire*, Gallimard, Paris 1988

Levinas, Emmanuel, *Le temps et l'autre*, Presses Universitaires de France, Quadrige, 1991[1946]

Löwith, Karl, *Istorie și mântuire-Implicațiile teologice ale filosofiei istoriei*, trad. Alex Moldovan și George State, Tact, Cluj-Napoca, 2010 [1949]

Lury, Celia, *Prosthetic Culture: Photography, Memory and Identity*, Routledge, New York, 1988

- Lyotard, Jean-Fraçois, *Inumanul*, trad. Ciprian Mihali, Idea Design & Print, Cluj, 2002 [1988]
- Man, Paul de, "Autobiography as De-facement", în *Comparative Literature*, vol. 94, nr.5, anul 1979
- Marion, Jean-Luc, *Vizibilul și revelatul- teologie, metafizică și fenomenologie*, trad. Maria-Cornelia Ică Jr., Deisis, Sibiu, 2007
- Merleau-Ponty, Maurice, *Vizibilul și invizibilul*, trad. Livia Cătălina Toboșaru și Delia Popa, Tact, Cluj-Napoca, 2017 [1964]
- Middleton, David, Steven D. Brown, *The Social Psychology of Experience: Studies in Remembering and Forgetting*, Sage Publications, London, 2005
- Morin, Edgar, *Pour sortir du XXe siecle*, Ed. Fern and Nathan, 1981
- Nancy, Jean-Luc, *Uitarea filosofiei*, trad. Ciprian Mihali, Casa cărții de știință, 1997
- Patoča, Jan, *Éternité et historicité*, trad. Erika Abrams, Verdier, Paris, 2011
- Pelbart, Peter Pál, *Filosofía de la deserción-Nihilismo*, locura y comunidad, Buenos Aires: Tinta Limón, 2009
- Pontalis, J.-B., *Ce temps qui ne passe pas*, Gallimard, 1997
- Ricoeur, Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, trad. Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Amarcord, Timișoara, 2001
- Ricoeur, Paul, *Oneself as Another*, University of Chicago Press, Chicago, 1992
- Ricoeur, Paul, *Parcours de la reconnaissance-Trois études*, Stock, 2004
- Ricoeur, Paul, *Vivant jusqu'a la mort*, Seuil, Paris, 2007
- Schleifer, Ronald, *Modernism and Time-The Logic of Abundance in Literature*, Science and Culture 1880-1930, Cambridge University Press, New York
- Sebald, W. G., *On the Natural History of Destruction*, trad. Anthea Bell, Random House, N. Y, 2003
- Sebbag, Georges, *Microdurées-Le Temps atomisé*, Éditions de la Différence, Paris, 2012
- Shapiro, Michael J., *Violent Cartographies-Mapping Cultures of War*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997
- Sloterdijk, Peter, *Écumes-Sphérologie plurielle, Spheres III*, trad. Olivier Mannoni, Maren Sell, 2005
- Steiner, George, *În castelul lui Barbă-Albastră: Câteva însemnări pentru o redefinire a culturii*, trad. Ovidiu D. Solonar, Humanitas, București, 2013 [1971]
- Vattimo, Gianni, *Dincolo de subiect-Nietzsche, Heidegger și hermeneutica*, trad. Ștefania Mincu, Pontica, Constanța, 1994 [1981]
- Vattimo, Gianni, Pier Aldo Rovatti, *Gândirea slabă*, trad. Ștefania Mincu, Pontica, Constanța, 1998, p. 17
- Whitehead, Alfred North, *Process and reality-An Essay in Cosmology*, Cambridge University Press, London, 1929
- Whitehead, Anne, *Memory*, Routledge, New York; London, 2009
- Wolf, Lynn, W. G. Sebald's *Hybrid Poetics*, De Gruyter, Berlin, 2014

Corpus literar:

- Barry, Sebastian, *The Secret Scripture*, Viking, New York, 2008
- Bellow, Saul, *Iarna decanului*, trad. Antoaneta Ralian, Elit Comentator, 1992 [1982]
- Bellow, Saul, *Omul suspendat*, trad. Nadina Vișan, Litera, București, 2018[1944]
- Bernhard, Thomas, *Frig*, trad. Gabriela Danțiș, Art, București, 2016
- Böll, Heinrich, *Opiniile unui clown*, trad. Petru Forna, Polirom, Iași, 2016
- Borges, Jorge Luis, *Obras Completas 1923-1972*, Emecé Editores, Buenos Aires, 1974
- Grass, Günter, *Toba de tinichea*, trad. Nora Iuga, Iași: Polirom, 2005 [1959]
- Makine, Andreï, *Pământul și cerul lui Jacques Dorme*, trad. Dan Radu Stănescu, Polirom, Iași, 2014
- Makine, Andreï, *Patria locotenentului Schreiber*, trad. Constanța Ciocârlie, Polirom, Iași, 2015
- Makine, Andreï, *Recviem pentru Est*, trad. Ileana Cantunari, Polirom, Iași, 2008
- Modiano, Patrick, *Câinele-fantomă*, trad. Iulian Curuia, Art, 2015 [1993]

Modiano, Patrick, *Dora Bruder*, trad. Simona Brânzaru, Rao, București, 2006
Modiano, Patrick, *Orizontul*, trad. Marieva Cătălina Ionescu, Humanitas Fiction, București, 2015[2010]
Modiano, Patrick, *Strada Dughenelor Întunecoase*, trad. Șerban Velescu, Humanitas Fiction, București, 2014[1978]
Müller, Herta, *Mereu aceeași nea și mereu același neică*, trad. Alexandru Al. Șahighian, Humanitas Fiction, București, 2011
Müller, Herta, *Regele se-nclină și ucide*, trad. Alexandru Al. Șahighian, Polirom, Iași, 2005
Rilke, Rainer Maria, *Însemnările lui Malte Laurids Brigge*, trad. Corneliu Papadopol, Leda, București, 2006
Sebald, W. G., *Emiranții- patru povestiri lungi*, trad. Alexandru Al. Șahighian, Art, București, 2019
217
[1992]
Sebald, W. G., *Austerlitz*, trad. Irina Nisipeanu, București: Art, 2015 [2001]
Tournier, Michel, *Regele Arinilor*, trad. Bogdana Savu Neuville, București: Rao, 2011 [1970]